

ترویج علم در اندیشه اسلامی

حبيب الله بابائى



پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

تنوع و تمدن در اندیشه اسلامی

حبیب‌اله بابانی

ناشر

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم

تهیه

مرکز مطالعات اجتماعی و تمدنی

سرپرستار

محمدباقر انصاری

ویراستار

وحید حامد

لیتوگرافی، چاپ و صحافی

چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب

چاپ اول: بهار ۱۳۹۹

شمارگان: ۴۰۰

قیمت: ۱۲۰۰۰ تومان

عنوان: ۵۸۹؛ مسلسل: ۹۰۹

نشانی

قم، خیابان معلم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، نشر

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

تلفن و دورنگار: ۳۷۸۳۲۸۳۳ - ۰۲۵

ص.پ: ۳۷۱۸۵/۳۶۸۸

کدپستی: ۳۷۱۵۶۱۶۵۹۱

مراکز پخش

۱. قم، میدان شهیدا، تلفن و دورنگار ۳۷۸۳۲۸۳۴ - ۰۲۵

۲. تهران، خیابان انقلاب، روبروی در دانشگاه تهران،

پاساژ فروزنده، طبقه همکف، واحد ۳۱۲، تلفن:

۱۵۳۴۶۹۵ - ۰۲۱

وبگاه: www.pub.isca.ac.ir

رایانامه: nashr@isca.ac.ir

فروشگاه مجازی نشر: www.shop.isca.ac.ir

فروشگاه نشر دیجیتال: www.pajooaan.ir

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

سرشناسه:

عنوان نام‌پدیدآور:

مشخصات نشر:

مشخصات ظاهری:

شابک:

وضعیت فهرست‌نویسی:

یادداشت:

یادداشت:

موضوع:

موضوع:

شناسه افزوده:

رده‌بندی کنگره:

رده‌بندی دیویی:

شماره کتابشناسی ملی:

بابانی، حبیب‌اله، ۱۳۵۱ -

تنوع و تمدن در اندیشه اسلامی / حبیب‌اله بابانی؛ تهیه مرکز مطالعات اجتماعی و تمدنی

قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ

اسلامی، ۱۳۹۹

۶۲۸ ص، نمودار

۱۲۰۰۰۰ ریال:

978-600-195-592-1

فپا

کتابنامه: ص. [۵۵۵] - ۵۷۶؛ همچنین به صورت زیرنویس

نمایه

تمدن اسلامی

تمدن باستان - تاریخ

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ

اسلامی، مرکز مطالعات اجتماعی و تمدنی

DS ۳۶/۸۵

۹۰۹/۰۹۷۶۷۱

۶۱۴۹۹۹۱

سخنی با خواننده.....	۱۳
مقدمه.....	۱۷

بخش اول: چپستی تمدن (و نسبت آن با تنوع)

فصل اول: خاستگاه‌های بومی «تمدن‌اندیشی» در دنیای اسلام.....	۴۷
فصل دوم: خاستگاه‌های غیربومی «تمدن‌اندیشی» در جهان اسلام.....	۶۹
۱. تاریخ مفهوم تمدن (civilization) در غرب.....	۷۰
۲. تطورات مفهومی «تمدن» در تفکر نظریه‌پردازان قرن بیستم.....	۷۴
۳. تفکیک مفهومی «تمدن» از «اخلاق» در غرب جدید.....	۷۷
۴. تطورات مفهومی تمدن (الحضاره) در دنیای جدید اسلام (پس از مدرنیته).....	۸۰
۵. سیر مفهومی «Culture» پس از ترجمه به عربی.....	۸۱
۶. سیر مفهوم «civilization» پس از ترجمه به زبان عربی.....	۸۳
۷. واژه «تمدن» و معنای آن در ایران معاصر.....	۸۹
نتیجه‌گیری.....	۹۴
فصل سوم: ماهیت «تمدن» در نگرش فلسفی.....	۹۷
۱. ماهیت مادی یا معنوی «تمدن».....	۹۸
۲. عینی یا ذهنی بودن تمدن.....	۱۰۳
۳. ماهیت ترکیبی و نظام‌مند تمدن.....	۱۰۷

۴. «وحدت» تمدنی ۱۱۲
۵. کل یا کلی بودن «تمدن» ۱۱۹
- نتیجه گیری ۱۲۴
- فصل چهارم: عناصر ماهوی «تمدن» از منظر جامعه‌شناسان ۱۲۹
۱. تمدن، پاسخ‌های متراکم به نیازهای انباشته ۱۲۹
۲. تمدن، به مثابه «پروسه» یا «وضعیت» ۱۳۲
۳. هنجاری و اخلاقی بودن تمدن ۱۳۷
۴. شاخص‌های هنجاری «تمدن» در جامعه‌شناسی معاصر ۱۳۹
- فصل پنجم: چیستی تمدن در نگرش تاریخی ۱۴۵
- فصل ششم: «چیستی تمدن»؟ ۱۵۳
- فصل هفتم: شاخص‌های تمدن ۱۶۱
۱. شاخص‌های تمدن در اندیشه مدرن ۱۶۴
- الف) گستردگی (زمانی و زمینه‌ای) ۱۶۵
- ب) تأمین رفاه و آسایش ۱۷۰
- ج) کنترل خشونت ۱۷۱
- د) نظم ۱۷۱
- ه) قوانین شهری ۱۷۴
- و) علمی بودن ۱۷۵
۲. شاخص‌های اسلامی و قرآنی «تمدن» ۱۷۸
- سطح تحلیل کلان (و تمدنی) در قرآن ۱۸۱
۱. شاخص‌های توحیدی تمدن در قرآن ۱۸۸
- توحید در غایت (پرهیز از ارباب متفرق) ۱۸۹

تکثر در نمادهای توحیدی.....	۱۹۵
۲. شاخص‌های اخلاقی تمدن در قرآن.....	۱۹۸
کنش نیک، واکنشی نیک‌تر («أَحْسَن» در برابر «حَسَن»).....	۱۹۸
رفع بدی (سیئه) به خوبی (حسنه).....	۲۰۱
۳. شاخص‌های اجتماعی تمدن در قرآن.....	۲۰۶
نتیجه‌گیری.....	۲۰۹

بخش دوم: اسلامی‌بودن تمدن

مقدمه (مروری بر نظریات).....	۲۱۵
فصل اول: ضرورت در عبور از واژه تمدن (civilization) به واژه‌ای اسلامی.....	۲۳۱
۱. «تمدن» در قرآن.....	۲۳۲
مفاهیم اجتماعی کلان (Macro) در قرآن.....	۲۳۳
۲. الفاظ عام اجتماعی و معنای تمدنی آن.....	۲۳۴
الف) «تمکّن» و تمدن.....	۲۳۴
ب) مُلک و تمدن.....	۲۳۶
ج) امت و تمدن.....	۲۳۸
۳. واژگان خاص (مفاهیم شرعیه).....	۲۴۱
نتیجه‌گیری.....	۲۴۶
فصل دوم: ضرورت در اسلامی‌بودن مصادر تمدنی.....	۲۵۱
۱. پیشینه بحث «مصادر تمدن اسلامی».....	۲۵۴
۲. تنوع مصادر تمدن اسلامی.....	۲۵۸
۳. طبقه‌بندی مصادر تمدن اسلامی.....	۲۶۲
نتیجه‌گیری.....	۲۶۸

فصل سوم: عیار «اسلام» و اساس «ایمان» در فرایند تمدنی.....	۲۷۱
۱. اسلام و ایمان.....	۲۷۳
۲. اسلام به مثابه عیار در تمدن (تمدن اسلامی).....	۲۷۶
۳. ایمان به مثابه اساس و غایت (تمدن ایمانی).....	۲۸۱
۴. «غیب» در مناسبات انسانی.....	۲۸۶
نتیجه‌گیری.....	۲۹۱
فصل چهارم: اصول اسلامی در فرایند تمدنی («تعارف» و «تعامل به معروف»).....	۲۹۵
۱. «تعارف» و کارکردهای تمدنی آن.....	۲۹۷
۲. تعامل به معروف.....	۳۰۲
۳. مؤلفه‌های ماهوی معروف و کارکردهای تمدنی آن.....	۳۰۴
۴. کلان‌بودن مقوله معروف.....	۳۰۹
۵. «تساهل» یا «معاشرت معروف» در مواجهه با تفاوت‌ها.....	۳۱۱
۶. «تعارف» بنیاد «معاشرت معروف» در تمدن اسلامی.....	۳۱۹
نتیجه‌گیری.....	۳۲۵
فصل پنجم: اسلامی‌بودن فرهنگ (اسلام و فرهنگ).....	۳۲۷
فرایند اسلامی‌کردن فرهنگ (الگوی مختار).....	۳۳۵

بخش سوم: وحدت و تنوع در تمدن اسلامی

فصل اول: وحدت و تنوع تمدنی مسلمانان (در رویکرد تاریخی).....	۳۴۷
نتیجه‌گیری.....	۳۸۵
فصل دوم: وحدت و تنوع تمدنی در اسلام (رویکرد الهیاتی).....	۳۸۷
۱. الگوی «سُبُل» و «صراط» (کثرت در وحدت) در ساخت تمدن.....	۳۹۴

۴۰۱	الف) سبیل کلی و سبیل جزئی
۴۰۲	ب) رابطه میان سبیل و صراط
۴۰۶	ج) ضرورت تکثیر سبیل برای ایجاد صراط (راهی انباشته از نیکی های انسانی)
۴۰۹	د) سبیل سلام و سبیل طاغوت
۴۱۳	فصل سوم: راهکارهای توسعه وحدت در تمدن اسلامی (ایجاد هویت های شامل)
۴۱۷	۱. عوامل قدیم در انسجام تمدنی مسلمانان
۴۱۷	الف) انسجام در مناسک اسلامی
۴۱۹	ب) انسجام اخلاقی
۴۲۰	ج) انسجام انسانی (بر پایه اخوت انسانی)
۴۲۴	۱- مؤلفه های اخوت
۴۲۶	۲- اخوت ایمانی و اخوت انسانی
	۳- پیامدهای «اخوت ایمانی» و «اخوت انسانی» در صورت بندی اخلاق
۴۳۰	تمدنی
۴۳۵	د) انسجام معنوی
۴۳۷	۱- انسجام معنوی و نظم تمدنی
۴۴۸	۲- نظم ایمانی و معنوی
۴۵۷	۲. عوامل جدید در انسجام تمدنی مسلمانان
۴۵۷	الف) انسجام در گفتگو (ادب گفتن و تحمل شنیدن)
۴۶۱	ب) انسجام علمی
۴۶۴	ج) انسجام هنری (هنر اسلامی)
۴۷۴	د) انسجام در ورزش
۴۸۰	نتیجه

بخش چهارم: چالش‌های معاصر تمدنی (ریشه‌های تشتت)

۴۸۳	مقدمه
۴۸۷	فصل اول: تمدن غرب و تمدن اسلامی
۴۸۷	۱. غربِ انسانی به مثابه نقطهٔ «تفاوت تمدنی»
۴۸۹	الف) دوره‌های «تأسیس» و مسئلهٔ «دین و پیوستگی تمدنی»
۵۰۲	ب) دوره‌های شکوفایی و «مسئلهٔ دین و پیوستگی تمدنی»
۵۱۴	ج) دوره‌های افول و زوال تمدنی «مسئلهٔ دین و گسست تمدنی»
۵۱۷	۲. غربِ استعماری به مثابه نقطهٔ «خشم تمدنی»
۵۲۱	راهکارهای مواجهه با چالش‌های آمده از تمدن غرب
۵۲۵	فصل دوم: نقطهٔ آشوب تمدنی
۵۲۹	فصل سوم: نقطهٔ شکاف تمدنی (تکفیر مذهبی)
۵۳۳	فصل چهارم: نقطهٔ ضعف تمدنی (ضعف‌های بنیادین در ایجاد همبستگی تمدنی)
۵۳۳	۱. ضعف دانشی
۵۳۷	۲. ضعف بینشی مسلمانان
۵۴۰	۳. ضعف روحی و روانی (ایمان و امید)
۵۴۱	۴. ضعف ساختاری
۵۴۵	خاتمه

کتابنامه

۵۵۵	الف) کتاب‌ها
۵۷۱	ب) مقالات
۵۷۴	ج) لاتین

نمایه‌ها

آیات.....	۵۷۷
روایات.....	۵۸۸
موضوعات.....	۵۹۱
اعلام و مشاهیر.....	۶۱۸
کتاب‌ها.....	۶۲۳
مکان‌ها.....	۶۲۵
تنالگان.....	۶۲۷

سخنی با خواننده

ادبیات تمدنی در ایران امروز، پیشینه‌ای در دوران پیش از انقلاب دارد؛ ولی انقلاب اسلامی در سیر مفهومی تمدن در ایران تغییرات بنیادینی پدید آورد و مفاهیم تازه‌ای را ذیل واژه تمدن مطرح کرد. نگاه تمدنی در دوره‌های پیش از انقلاب اسلامی انباشته از مقوله‌های غرفی و دنیوی بود؛ درحالی‌که نگرش تمدنی پس از انقلاب از معنای سکولارِ نهفته در تاریخ لفظ «تمدن» تهی شد و به مفهومی دینی، اسلامی و حتی معنوی تغییر یافت؛ بدین‌سان هرچند در تاریخ، لفظ تمدن (civilization) و در تطورات مفهومی آن در غرب (فرانسه و آلمان) معنای عرفی‌شدن وجود داشته است؛ لیکن کاربرد این لفظ در تاریخ انقلاب و پس از انقلاب کاربردی دینی و اسلامی و بلکه انقلابی پیدا کرد. فلسفه تمدن و فرایند تمدن‌شدن در غرب و همین‌طور در ایران پیش از انقلاب، در مسیر تفکیک دین از زندگی بوده است؛ درحالی‌که فلسفه تمدن و تمدن‌پژوهی در ایران پس از انقلاب ارائه‌الگوی نظری و عملی از زیست تمدنی بر پایه آموزه‌های اسلام بود. با همین رویکرد، تمدن‌شناسی و تمدن‌سازی در ایران پس از انقلاب ضرورت دینی به خود گرفت و مورد توجه سیاستمداران در نظام جمهوری اسلامی و جریان‌های انقلابی از پژوهشگران

حوزه و دانشگاه قرار گرفت. بدین سان در دوران پس از انقلاب اسلامی، گونه‌های گوناگونی از رویکردهای نظری به مقوله تمدن آغاز شد که ریشه آن بیش از آنکه در تاریخ باشد، در فلسفه و جهان‌بینی بود؛ بیش از آنکه ترجمه‌محور باشد، تألیف‌محور بود و بیشتر از آنکه جامعه‌شناختی باشد، الهیاتی و دین‌شناسانه بود. نمونه این قبیل از مطالعات را می‌توان در محصولات و آثاری که در دهه هشتاد در جمهوری اسلامی رخ نمود، مشاهده کرد. نقطه آغازین این مطالعات در دفتر تبلیغات اسلامی در هسته علمی غرب‌شناسی و سپس «گروه مطالعات تمدنی» بود که از سال ۱۳۸۲ به پیشنهاد محمدتقی سبحانی (ریاست وقت پژوهشگاه) و پیگیری حبیب‌اله بابائی در قالب مطالعات تطبیقی و تمدنی ظاهر شد و نخستین کتاب آن با عنوان جستاری نظری در باب تمدن به چاپ رسید. کتاب جستاری نظری در باب تمدن عملاً در تعمیق مطالعات مربوط به تمدن و در توسعه رویکرد تمدنی در مطالعات انسانی و اسلامی مؤثر واقع شد و در برخی مقاطع تحصیلات تکمیلی، توجه محققان، استادان و دانشجویان را به خود جلب کرد. این اندیشه بعدها در کتاب کاوش‌های نظری در الهیات و تمدن توسعه و تعمیق یافت. آنگاه چهار شماره مجله کلامی و فلسفی نقد و نظر در موضوع تمدن به اهتمام گروه مطالعات تمدنی، گامی نو و متفاوت در توسعه مرزهای دانش تمدن با رویکرد الهیاتی بود و عملاً لایه‌های عمیق‌تری از مطالعات نظری تمدن را به نمایش گذاشت. سیر پژوهشی تمدن در این مرکز همچنان ادامه یافت تا در یکی از شاخه‌های مطالعاتی آن به کتاب کنونی رسید.

پژوهش کنونی در راستای همان پیشینه و مطالعات تمدنی انجام گرفته است. آنچه دکتر حبیب‌اله بابائی در این کتاب به انجام رسانده، گامی جلوتر از

آثار پیشین او در گروه مطالعات تمدنی و در رویکرد الهیاتی به موضوع تمدن است. جلوبودن این کار، نه فقط در سطح و دامنه نوشته و نه در عرضه یک الگوی جامع از تمدن اسلامی، بلکه در تمرکز بر یک مسئله مهم تمدنی، یعنی تنوع در تمدن اسلامی است. رویکرد مسئله محوری در تمدن پژوهی یک خرق عادت در مطالعات تمدنی است که به ساحت های عینی و انضمامی در رویکرد تمدنی توجه کند. چنین رویکردی می تواند هم مسئله ها و ساحت های دانشی جدیدی خلق کند و هم بحث های نظری تمدن را به سمت حل مسائل کلان جهان اسلام سوق دهد.

شایان ذکر است شکل گیری این کار، فرایندی طولانی داشته است که در آن افزون بر تلاش های شخص محقق، استادان گوناگونی سهم بوده اند. در این میان، حجت الاسلام و المسلمین دکتر احمد واعظی، دکتر رضا عیسی نیا و دکتر علیرضا واسعی در خواندن سطر به سطر کار و بیان پیشنهادها و گاه ملاحظات عالمانه به غنای کار افزوده اند. همین طور حجت الاسلام و المسلمین دکتر محسن الویری نیز در باب برخی فرازهای کتاب پیشنهادهایی داشتند که حتی المقدور توسط نویسنده اعمال و گاه اصلاح شد. افزون بر این، گروه مطالعات تمدنی و دکتر رسول نوروزی (مدیر گروه)، دکتر سید محمد کاظمی (رئیس اداره مرکز مطالعات اجتماعی و تمدنی) کارشناسان مرکز آقایان محمد حسن ترابی، محمد رضا معلم و به خصوص حجت الاسلام حسین محمد هاشمی در پیگیری امور مربوط به این کتاب به جد کوشش کردند. در نهایت همراهی رئیس محترم پژوهشگاه حجت الاسلام و المسلمین دکتر نجف لک زایی که همواره مشوق و پشتیبان مطالعات تمدنی در پژوهشگاه بوده اند و همین طور مساعدت معاون محترم پژوهشی پژوهشگاه حجت الاسلام و المسلمین دکتر محمد هادی یعقوب نژاد و

رئیس محترم نشر دکتر محمدباقر انصاری و همکاران کوشای ایشان در اداره نشر، همه در شکل‌گیری و چاپ این کتاب سهمی وافر داشته‌اند. امید آنکه، این همکاری‌ها ادامه یابد و مطالعات تمدنی در ایران، زمینه‌ای باشد برای حل مسئله‌های تمدنی در جهان اسلام و راهی باشد برای قوام فرایند تمدنی در میان جوامع اسلامی و گشودن افق‌های نوین در آینده زیستی دنیای مسلمانان. آمین!

مرکز مطالعات اجتماعی و تمدنی